

Robert Ler

Šahovska MAŠINA

ROMAN O SJAJNOJ PREVARI 18. VEKA

Prevela s nemačkog
Mila Joksić-Nikolovski

 Laguna

Naslov originala

Robert Löhr

DER SCHACHAUTOMAT

Copyright © 2005 by Piper Verlag GmbH, München

Translation copyright © 2010 za srpsko izdanje, LAGUNA

ŠAHOVSKA MAŠINA

Nojenburg 1783.

Na putu od Beča do Pariza, Wolfgang fon Kempelen zaustavio se sa svojom porodicom u Nojenburgu, a 11. marta 1783. predstavio je u gostionici na trgu svoju čuvenu *šahovsku mašinu*: androida obučenog u tursku odeću koji zna da igra šah. Kempelena i njegovog „Turčina“ Švajcarci nisu srdačno dočekali. Najzad, automatski pešaci nojenburške kneževine važili su za najbolje na svetu. I onda je došao jedan kraljevski dvorski savetnik iz mađarske provincije – činovnik kome časovničarstvo nije bilo zvanje, već samo hobi – kome je pošlo za rukom da svom automatu da sposobnost *mišljenja*. Jedna inteligentna mašina. Aparat sastavljen od opruga, zubaca, užadi i valjkova, koji je u igri kraljeva pobedio gotovo svakog čoveka kao protivnika. U poređenju sa Kempelenovom neobičnom mašinom koja igra šah, nojenburški automati bili su samo ogromne muzičke kutije, trivijalna zabava za veoma bogate plemiće.

Uprkos hladnom dočeku, predstavljanje šahovske mašine bilo je potpuno rasprodato. Ko nije uspeo da ugrabi sedište, morao je da posmatra predstavu stojeći iza redova. Nojenburžani su hteli da vide kako ovo čudo tehnike funkcioniše, potajno se nadajući

da je Kempelen varalica i da će se ovaj sjajni izum veka pokazati kao običan prevarantski trik. Ali Kempelen je izneverio njihova očekivanja. Kada je sa samouverenim osmehom na početku predstave otvoreno pokazao unutrašnjost aparata, pojavio se samo zupčasti mehanizam i, kada ga je navio i Turčin počeo da igra šah, činio je to očevitim kretnjama mašine. Lokalni patrioti morali su da priznaju da je Kempelen ništa manje do genije mehanike.

Turčin je svoja prva dva protivnika, gradonačelnika i predsednika nojenburškog *Šahovskog salona*, pobedio za ponižavajuće kratko vreme. Kempelen zamoli da se javi dobrovoljac za treću i poslednju partiju tog dana. Prođe nekoliko trenutaka, dok se najzad neko nije javio. Kempelen i njegova publika tražili su pogledom dobrovoljca, ali tek kad se pojavio, izlazeći iz prolaza koji su mu pravili gledaoci povlačeći se unazad, mogao je zaista i da se vidi – jer, taj muškarac je bio tako nizak da je prisutnima dosezao jedva do kukova. Wolfgang fon Kempelen ustuknu korak nazad i osloni se jednom šakom o sto koji je činio šahovsku tablu. Pogled čoveka patuljastog rasta vidno ga je preplašio i on preblede kao da stoji nasuprot utvari.

I Gotfrid Nojman je – tako se, naime, patuljak zvao – bio časovničar i upravo je doputovao iz susednog La Šo-de-Fona u Nojenburg, da bi video kako automat igra šah. Imao je crnu kosu sa nekoliko srebrnastosedih pramenova, koja je na potiljku bila upletena u prusku pletenicu, i kestenjaste oči kao i Turčin koji je igrao šah. Izgledalo je kao da je njegovo čelo po prirodi naborano i kao da su mu crne obrve namrštene od rođenja. Njegov rast bio je otprilike rast šestogodišnjaka, samo što mu je telo bilo snažnije: kao previše mesa u pretesnoj koži. Nosio je tamnozeleni kaput do kolena, iskrojen po njegovim specijalnim merama, i svilenu maramu oko vrata.

Kad je Nojman prišao Kempelenu, šapat ispuni salu. Niko u publici nikada nije video Nojmana da igra šah. Predsednik

Šahovskog salona zamoli da se prijave drugi dobrovoljci koji su poznati kao dobri igrači šaha, ne bi li od automata, možda, iznudili remi, međutim, bi izviždan: Turčin se pokazao kao nepobediv – ali igra jedne *mašine* protiv jednog *patuljka* imala je, ako ništa drugo, barem veliku gledanost.

Kempelen nije primakao stolicu niskom časovničaru, kao što to nije učinio ni prethodnim igračima. Nojman je, kao i oni, sedeo za zasebnim stolom sa zasebnom šahovskom tablom da bi publika neometano mogla da gleda u Turčina. Čekao je dok patuljak nije zauzeo mesto, zatim se nakašlja i zamoli za tišinu i pažnju. Nojman je, visoko uzdignutih ramena i dlanova priljubljenih za stolicu, kao što to čine deca, za to vreme posmatrao šahovsku tablu i šesnaest crvenih figura pred sobom, kao da njima slične nikada ranije nije video.

Kempelenov pomoćnik navi šahovsku mašinu pomoću kurbule i zupčasti mehanizam se pokrenu uz škripu. Turčin podiže glavu, nadnese levu ruku nad šahovsku tablu i sa tri prsta postavi jednog pešaka u sredinu šahovskog polja – na isti način kao što je započinjao i prethodne partije. Pomoćnik ponovi potez na Nojmanovoj šahovskoj tabli, ali patuljak nije reagovao. Čak ne podiže ni pogled. Samo je i dalje piljio u svaku od svojih figura ponaosob, kao u poznanike za koje je verovao da su davno mrtvi. Publika se uskomeša.

Wolfgang fon Kempelen upravo htjede nešto da kaže, kad se Nojman napokon pokrenu: pomerio je kraljevog pešaka za dva polja napred i odlučno se suprotstavio belom Turčinovom pešaku.

Venecija 1769.

Jednog bezličnog novembarskog jutra, Tibor Skardaneli se probudio u zatvorskoj ćeliji bez prozora, sa sasušenom krvlju na oteklošću licu i probadajućim bolovima u glavi. U polumraku je uzalud pokušavao da nađe bokal s vodom. Vonj alkohola iz njegovih prnja izazivao mu je mučninu. Stropoštao se na ležaj od slame i oslonio leđa o hladan zid obložen olovom. Neka iskustva iz njegovog života očigledno su morala da se ponove – prevara, pljačka, batine, zatvor, glad.

Patuljak je prethodne večeri u jednoj krčmi odigrao nekoliko partija šaha za novac i svoju prvu zaradu potrošio na rakiju umesto na čestit obrok. Bio je, dakle, već pijan, kada ga je mladi trgovac izazvao za ulog od dva guldena. Imao je laku partiju, ali kad se sagnuo po novčić koji je pao, Venecijanac je već davno pojedenu damu vratio natrag na polje. Tibor se usprotivio, ali je trgovac ostao uporan, na veliku radost svojih pratilaca. Na kraju je patuljku ponudio nerešen rezultat i uz smeh posmatrača ponovo uzeo njegov ulog za sebe. Alkohol je Tiboru pomutio razum: zgrabio je trgovčevu šaku u kojoj je bio njegov novac. Rvući se, i on i Venecijanac pali su na pod.

Tibor ga je nadvladavao, sve dok mu jedan trgovčev pratilac nije razbio krčag rakije o glavu. Ostao je pri svesti i nije je izgubio, čak ni onda kada su ga Venecijanci naizmenično tukli. Nakon toga su ga predali karabinjerima, objašnjavajući da ih je patuljak prevario u igri i posle toga napao i opljačkao. Karabinjeri su ga potom odveli u najbliži zatvor, olovnu tamnicu u potkrovlju Duždeve palate. Nisu mu dali da zadrži ni malu svotu novca ni šahovsku tablu, ali mu je barem na grudima još uvek visila amajlija s likom Bogorodice. Obuhvatio ju je obema šakama i zamolio majku božju da ga izbavi iz te rupe.

Još nije bio završio sa molitvom, kada su se vrata njegove ćelije otvorila i čuvar pustio unutra jednog plemića. Čovek je bio oko deset godina stariji od Tibora, tamnosmeđe kose i četvrtastog lica sa visokim zaliscima, obučen *à la mode*¹, ne povodeći se za kicošenjem Venecijanaca: smeđ kaput pripijen uz telo do kolena, sa dugim peševima i čipkastim manžetama, i pantalone u istoj boji uvučene u visoke jahačke čizme, preko toga crn ogrtač. Na glavi je nosio trorogi šešir, sav mokr od kiše, a o pojasu mač. Nije izgledao kao Italijan. Tibor se seti da ga je prethodne noći video među gostima krčme. U jednoj ruci držao je bokal s vodom i okrajak hleba, a u drugoj fino izrađen šah na rasklapanje koji se koristi na putovanjima. Vratar mu je uneo svećnjak i hoklicu na koju je seo. Vodu, hleb i svoj šešir odložio je kraj Tiborovog ležaja, bez reči rasklopio šahovsku tablu na podu i počeo da ređa figure. Kada je vratar napustio ćeliju i zaključao vrata za sobom, Tibor više nije mogao da podnese ćutanje i oslovi čoveka koji je sedeo nasuprot njemu.

„Šta vi hoćete od mene?“

„Govoriš nemački? To je dobro.“ Uze džepni sat iz svog prsluka, otvori ga i stavi pored šahovske table. „Hoću da

¹ Franc.: Po poslednjoj modi. (Prim. prev.)

odigramo jednu partiju. Ako uspeš da me za četvrt sata pobediš, platiću tvoju novčanu kaznu i bićeš slobodan.“

„A ako izgubim?“

„Ako izgubiš“, odgovori čovek, nakon što je postavio poslednju figuru, „biću razočaran... a ti ćeš morati da zaboraviš da si me ikada sreo. Ali ako smem da te posavetujem: pobedi me, jer druge ti nema. Od tamnovanja viteza Kazanove, ovaj zatvor ima više rešetaka.“

Izgovarajući ove reči, nepoznati napravi skok konjem preko pešaka. Tibor pogleda u šahovsku tablu i primeti rupu u svojim redovima: njegova crvena dama je nedostajala. Diže upitan pogled i plemić preduhitri njegovo pitanje. Lupnu se po džepu prsluka, u kojem je bila dama.

„Sa damom bi bilo prelako.“

„Ali kako ću bez nje...“

„Prepuštam to tebi.“

Tibor povuče svoj prvi potez. Njegov protivnik odmah odgovori. Onda povuče pet brzih poteza, pre nego što je prvi put imao vremena da se dohvati vode i hleba. Plemić je igrao agresivno. Da bi iskoristio povoljno brojčano stanje i desetkovao Tiborove figure, pomakao je red pešaka sasvim napred, u Tiborovu polovinu šahovskog polja. Ali, Tibor se branio. Pauze za razmišljanje njegovog protivnika postale su duže.

„Vaše razmišljanje košta me vremena“, prigovori Tibor, kada je na džepnom satu prošlo pet minuta.

„Tim pre moraš brže da igraš.“

I on zaigra brže: prešao je liniju belih pešaka i saterao kralja u tesnac. Nakon pet minuta shvatio je da bi mogao da pobedi. Njegov protivnik klimnu glavom, odloži svog kralja u stranu i na svojoj hoklici zavalio se unazad.

„Predajete se?“, upita Tibor.

„Prekidam igru. I sam znaš da više ne mogu da pobedim. Tvojih poslednjih pet minuta u zatočeništvu mogao bih bolje da iskoristim. Čestitam, vešt si igrač.“ Pruži mu ruku. „Ja sam Wolfgang, vitez od Kempelena iz Presburga.“

„Tibor Skardaneli, iz Provezana.“

„Drago mi je. Nešto ću ti ponuditi, Tibore. Moram još nešto da dodam: ja sam dvorski savetnik Njenog veličanstva, Marije Terezije, carice Austrije i Ugarske. Otkako sam na njenom dvoru zaposlen kao činovnik, davala mi je brojne zadatke i ja sam svaki od njih ispunio, na njeno veliko zadovoljstvo. Ali sve su to bili zadaci koje su mogli da obave i neki drugi dobri ljudi. Ja, međutim, hoću da uradim nešto *izvanredno*, nešto što će me u njenim očima uzdići... i možda čak učiniti besmrtnim. Da li možeš da me pratiš?“

Wolfgang fon Kempelen čekao je Tiborovo klimanje glavom u znak odobravanja, a zatim nastavi.

„Pre nekoliko nedelja, francuski fizičar Peltje prikazao je na dvoru nekoliko svojih eksperimenata u cilju zabave: igrarije s magnetizmom, hokus-pokus s letećim iglama i novčićima koji se kreću preko papira, tobože vođeni nevidljivom rukom; kosu, koja se iznenada digne uvis i tome slično. Doktor Mesmer već leči ljude zahvaljujući svojim znanjima o magnetizmu... a onda dođe taj Francuz koji baja i ukrade mi svojim opsenarstvom dragoceno vreme – kao i caričino. U nastavku predstave, Marija Terezija me je pitala šta mislim o Žanu Peltjeu i ja sam bio jasan: rekao sam joj da je nauka napredovala i da sam ja, koji je čak nisam ni izučavao na akademiji kao Peltje, u stanju da joj predstavim eksperiment koji bi učinio da ono što je prikazao Peltje izgleda kao prevarantski trik. Naravno da je to probudilo njenu radoznalost. Uхватила me je za reč... i na pola godine oslobodila svih obaveza, kako bih mogao da pripremim taj eksperiment.“

„Kakav eksperiment?“

„Ni ja sam to tada nisam znao, ali sam bio čvrsto odlučio da napravim jednu izvanrednu mašinu. Nisam samo dvorski savetnik, to moraš da znaš; raspolazem i znanjima iz oblasti mehanike. Prvobitno sam želeo da carici napravim mašinu koja može da govori.“

„Ali to je neizvodljivo“, prigovori Tibor nehotice.

Vitez od Kempelena se nasmeja i protrese glavom, baš tako kao da su pre Tibora mnogi isto reagovali. „Naravno da je izvodljivo. Napraviću svetlu jedan aparat koji će kao čovek razgovetno pričati, i to sve jezike ovog sveta. Pola godine je, međutim, premalo za ovaj „Heraklov rad“; to sam shvatio. Čak nedostaje vreme da se nabave i isprobaju mnogi materijali. A jednu caricu čovek ne ostavlja da čeka. Zbog toga ću napraviti neku drugu mašinu.“ Uze crvenu damu iz džepa svog prsluka i stavi je uz ostale figure. „Jednu *šahovsku mašinu*.“

Kempelen je uživao u Tiborovom upitnom pogledu, a onda nastavi dalje: „Automat koji igra šah. Mašinu koja može da misli.“

„To je neizvodljivo.“

Kempelen se smejao, dok je iz svog prsluka uzimao jedan tabak papira i odvijao ga. „To si već rekao i ovog puta si u pravu. Mašina nikada neće moći da igra šah. Teoretski, to je moguće, ali u praksi...“

Pružio je Tiboru papir. Bila je to skica jedne osobe koja sedi za stolom; pre je to komoda sa zatvorenim vratima različite veličine. Obe ruke te osobe leže na površini stola, a među njima je napravljena šahovska tabla.

„Tako će automat izgledati“, objasni Kempelen. „I pošto ne može da funkcioniše vlastitom snagom, treba mu čovečji mozak.“

Tibor se zgrozi od te zamisli, a Kempelen se ponovo nasmeja. „Ne plaši se. Nikome neću prerezati lobanju. Ono što sam

imao na umu jeste da neko upravlja automatom iznutra. “Tad stavi prst na skicu zatvorene komode.

I Tibor je konačno shvatio zašto ga je ugarski vitez tražio i pratio, došao ovde i prema njemu bio tako ljubazan, a pre svega spreman da plati za njegovo oslobađanje. Kempelen prekrsti ruke na grudima. Pre nego što je odgovorio, Tibor je dugo vrteo glavom u znak negodovanja.

„Neću to da radim.“

Kempelen pomirljivo diže ruke. „Polako, polako. O uslovi-
ma rada i plaćanja nismo čak ni pregovarali.“

„O kakvim uslovima? To je prevara.“

„Manje ili više jeste prevara, isto kao što je prevara namagne-
tisati nekoliko komada gvožđa i pričati da se radi o 'magičnom
privlačenju'.“

„Ne smeš da lažeš.“

„Ni ti ne smeš da igraš za novac, ako već istupaš u skladu
sa Biblijom.“

„Ljudi će pregledati mašinu i sve otkriti.“

„Pregledati da, ali ništa neće naći. To će biti *moj* zadatak.“

Tibor još uvek nije bio uveren u to, međutim, drugi razlozi
mu nisu padali na pamet.

„*Jedna* predstava pred caricom“, reče Kempelen, „a onda
ću tu mašinu poslati u staro gvožđe. U današnje vreme čak su
i senzacije kratkog veka. Moram barem jedanput da ostavim
utisak na Mariju Tereziju i onda ću biti realizovan čovek, a ona
će potpomoći i ostale moje projekte. A kada po ugovorenom
roku budem predao mašinu koja govori, šahovska mašina biće
već davno zaboravljena.“

Tibor je posmatrao skicu automata.

„Slušaj šta ti nudim. Sve do prikazivanja dobijaćeš veliku
platu, imaćeš stan i hranu i igraćeš pred očima carice, možda
čak i *protiv* nje. Time ne mogu baš svi da se pohvale.“

„To neće uspeti.“

„Čak i da bude prihvaćeno, svakako će se izjaloviti: čega imaš
da se plašiš? Mene će, možda, grditi, ali tebe?! Možeš da zadržiš
platu i da brzo i neprimetno nestaneš. Samo možeš da dobiješ.“

Tibor je neko vreme ćutao, a onda pogleda na džepni sat.
Vreme je isteklo. „A ako to ne učinim... onda ni vi nećete da
platite za moje oslobađanje?“

„Naravno da hoću. Dao sam ti svoju reč, kao i reč da će naš
šahovski automat doživeti jedinstven uspeh.“

Tibor pažljivo savi skicu i vrati je. „Hvala puno. Neću da
varam.“

Kempelen je gledao Tibora pravo u oči, sve dok ovaj nije
skrenuo pogled. Tek onda ponovo uze papir.

„Šteta“, reče i počeo ponovo da sklanja šahovske figure.
„Propuštaš jedinstvenu priliku da učestvuješ u nečemu zaista
velikom.“

Još na stepenicama Duždeve palate Wolfgang fon Kempelen se
uzdržano oprostio i za svaki slučaj reče Tiboru naziv svoje gosti-
onice. Tibor ga je gledao kako nestaje preko Trga svetog Marka.
Po ponašanje Ugrina, izgledalo je da je Tibor samo jedan od
kandidata za ovaj neobični zadatak.

Kiša je ponovo počela da pada; sitna, hladna, neumorna
novembarska kiša. Pustim ulicama vraćao se Tibor u gostioni-
cu na kanalu San Kančano, gde su gostioničar i obe krčmarice
još uvek raspremali. Gostioničaru nije bilo drago što ponovo
vidi nasilnika. Ispričao mu je da je trgovac za sebe uzeo ulog i
njegov šah kao suvenir. Kad se Tibor raspitao za ime i adresu
Venecijanaca, gostioničar ga je izbacio napolje.

Pred gostionicom, Tibor je neodlučno stajao na kiši, dok
obe krčmarice nisu pomolile glave kroz vrata. Rekle bi mu ime

i adresu, reče jedna. Zauzvrat, htele bi da bace pogled na njegov polni ud, jer su još prethodne noći razglabale da li je zaista tačno da je ud patuljaka veći od uda običnih ljudi. Tibor je zanemio, ali nije imao izbora. Bez svog oružja, šaha, bio je bespomoćan. Kada se uverio da su same, otkrio je načas svoj ud. Krčmarice se oduševljeno nasmejaše i Tibor dobi adresu.

Ostatak dana prestajao je nasuprot Palati garde. Uskoro je bio potpuno mokar od kiše, ali takvo vreme mu je dobrodošlo, zato što su građani – a pre svega karabinjeri – prolazili pored njega ne primećujući ga. Pod kapuljačom izgledao je kao izgubljen dete.

Morao je da se strpi do večeri. Tada trgovac izađe iz kuće. Na sebi je imao crn ogrtač s kapuljačom preko šarenog kaputa, pripijenog uz telo do kolena, i šešir s perjem za kišu. Tibor ga je pratio na pristojnom odstojanju. Slatkasti parfem Venecijanca je uprkos kiši bio tako jak, da njegov trag ne bi izgubio ni vezanih očiju. Kada su prošli nekoliko blokova kuća, Tibor mu je prišao. Trgovac se iznenadio što ponovo vidi patuljka i pokretom šake ka balčaku proverio da li mu je tu mač. Nastavio je dalje i Tibor se pomučio da održi korak s njim.

„Gubi se, ti, čudovište!“

„Hoću da mi vratiš moj ulog i moj šah.“

„Ne znam, doduše, kako si izašao iz olovne tamnice, ali za tili čas mogu da se pobrinem da se tamo ponovo vratiš.“

„Za vas je zatvor! Dajte mi moj šah!“

Trgovac se maši za ogrtač i izvadi Tiborov šah. „Ovo ovde?“

Tibor posegnu za njim, ali ga Venecijanac izmače. „Odigracu sada nekoliko partija s mojom dragom. Imamo svako svoj šah, jedan od kalaja a drugi, veoma skupocen, sa figurama od

mermera, ali ovaj ovde je“ – zavitlao je Tiborovim otrcanim šahom – nekako rustičan. Ličan.“

„Bez šaha ne mogu da živim!“

Trgovac ga vrati nazad. „Tim bolje.“

Tibor ga povuče za ogrtač. Brzim pokretom, Venecijanac se oslobodi, izvuče mač i stavi mu ga pod vrat. „Svaki esteta biće mi zahvalan, ako te prekoljem. Dakle, nemoj da mi daješ razloga za to.“

Tibor pomirljivo diže ruke. Venecijanac vrati mač u korice i udalji se uz smeh.

Kada je Venecijanac negde pred zoru napustio kuću svoje drage da bi se vratio istim putem, Tibor je imao već osam sati vremena da sebi dočara kako njih dvoje u toplom – okruženi skupocnim jelima, vinima i svilenim jastucima – laički igraju šah, vode potom ljubav i zabavljaju se pričajući o pijanom i isprebijanom patuljku, koji za to vreme u mokroj odeći i bez krova nad glavom vapi za svojim šahom. Bio je spreman: na putu ka kući Venecijanca, u jednoj uskoj ulici na kanalu, ušančio se među građevinskim materijalom jedne nove građevine. Našao je neko uže i njegov slobodan kraj pričvrstio za korpu sa ciglama koja je stajala na ivici kanala.

Kad je trgovac naišao, Tibor je zategao uže. Njegov se neprijatelj sruši na zemlju i Tibor ga odmah zaskoči da bi mu vezao ruke iza leđa. Nikada ništa nije ukrao; hteo je samo da uzme natrag ono što mu je pripadalo. Uloga bi se čak i odrekao. Kada trgovac shvati šta se dogodilo, počne da više upomoć. Tibor mu zapuši usta. Slobodnom rukom istrže mu šah ispod ogrtača. Ali tada se Venecijanac iznenada prope i zbaci Tibora sa leđa. Šah pade na zemlju i otvori se. Figure se razleteše po pločniku, neke padoše u vodu.

Venecijanac je bio brži od Tibora. Pošto su mu ruke bile još uvek vezane, snažno ga je šutnuo nogom. Patuljak je pao okrenut leđima prema korpi, tako da se ona nagnula preko ivice dole u kanal. Uže se zateglo i povuklo trgovca vezanih ruku preko pločnika. Vrisnuo je, sav prestravljen, kada ga je težina cigala povukla u kanal. Tibor mu se našao na putu i zajedno sa njim bio je povučen u vodu.

Tek što je uronio u vodu, počeo je da pliva kao kuće. Pod vodom je osetio snažan udarac trgovca. Odeća mu je za tren oka bila natopljena i povukla ga nadole. Udario je glavom u neki zid i uspeo se uz njega. Našavši se ponovo na površini, ispljunuo je vodu kanala odvratnog ukusa i čvrsto se uhvatio za ispust na zidu.

Tek nakon nekoliko udisaja pade mu na pamet da trgovac nije izronio s njim – znači, ipak su ga kamenje i uže zadržali na dnu. Nepomično je posmatrao kako se talasi i mehurići koji se dižu polako gube. Poslednji niz mehurića raspršio se na površini, a onda je ponovo postalo tiho, sve sem njegovog teškog disanja.

Držeći se za taj zid, dobro se pomučio dok nije došao do sledećih merdevina. Usput je stopalom udario u glavu davljenika. Ovaj dodir probudi u njemu čist strah. Očekivao je da će ga mrtvac svakog časa ščepati i povući na dno. Panično se uhvatio za prečke merdevina i izvukao iz vode.

Kada je ponovo osetio čvrsto tle pod nogama, zurio je u tamnu vodu kanala. Učinilo mu se da je video pacova kako pliva na površini vode, ali je to bila samo jedna od njegovih šahovskih figura. Na suprotnoj strani plutao je pored zida, kao neka šarena patka, glupav Venecijančev šešir s perjem. Ništa više od njega i nije ostalo. Brzo je skupio nekoliko figura, ali nisu sve bile na broju. U žurbi je ceo šah bacio u vodu i prekasno shvatio da šahovska tabla kao i figure neće potonuti. Zatim otrča odatle.

* * *

Sledeća crkva bila je San Đovani Elemozinario, ali vrata nisu mogla da se otvore. I crkve San Polo i San Stea bile su zaključane. Kroz procep između dve palate video je kako sviće. Sunce je za njega bilo oko božje i morao je da se po svaku cenu od njega sakrije. Nameravao je da ponovo stupi na svetlost dana, tek pošto bude pred nekim oltarom obelodanio svoje gnusno delo.

Vrata od orahovine crkve svete Marije konačno popustiše i on odahnu kada se nađe sam u crkvi. Miris voska i tamjana ga umiri. Uze malo osveštane vodice i poškropi vlažno čelo. Kroz bočni brod crkve ode pravo do oltara svete Marije, pošto pogled Isusa razapetog na krstu sada ne bi mogao da podnese: vezani Spasitelj ga je previše podsećao na to kako sada izgleda Venecijanac u kanalu.

Pred Bogorodicom koja oplakuje Hrista, pao je na kolena, kajao se i molio. Ponekad bi pogledao gore i svaki naredni put mu se činilo kao da se Marija smeje s dubljim razumevanjem. I sada, kada je njegova napetost popustila, počeo je da drhti. Hladnoća se od kamenih ploča dizala gore, uvlačila u njegovu odeću i uskoro je drhtao celim telom. Poželeo je da se nađe u naručju majke božje; tamo gde je sada ležao nag mali Isus. Ali bilo je dobro što je patio: pa upravo je ubio čoveka.

Tibor je čak i u ratu bio pošteđen ovog greha. Kada je kao četrnaestogodišnjak bio proteran sa seoskog imanja svojih roditelja, iz rodnog sela Provezana i Republike Venecije, zato što su susedi tvrdili da uznemirava devojke iz sela, primio ga je u svoje redove blizu Udina vojni puk austrijskih dragona. Vojnici su bili na putu ka severu s namerom da razbojničkim Prusima iz

Šlezije pruže otpor, a Tibor je regrutovan kao izuvač čizama i neko ko donosi sreću.

Tako se, eto, u proleće 1759. godine Tibor ponovo našao u Sedmogodišnjem ratu, koji je tada besneo već tri godine. Izuvač čizama pratio je svoj puk preko Beča i Praga do Šlezije, a poraz pruskih trupa kod Kunersdorfa dragoni su pripisali njegovom srećnom uticaju. Doživeo je okupaciju Berlina i nije mu bilo tako loše u taborima i osvojenim gradovima. Naučio je nemački, dobio malu uniformu iskrojenu po njegovoj meri, obilno se hranio i ponekad učestvovao u terevenkama vojnika.

Sreća je, međutim, napustila Austrijance u novembru 1760. godine. U bici kod Torgaua Prusi su porazili Tiborov puk. Iako nije bio upleten u borbu, izuvač čizama je zaradio metak muskete u butinu, tako da u noćnom povlačenju nije daleko stigao. Vojnici na konjima su ga zarobili. Pošto je više od polovine bataljona pruskih kirasira nestalo na bojnopolju, sanjali su osvetu. Patuljak je bio nesvakidašnji plen i bilo je šteta brzo ga ubiti. Tako su izbacili usoljenu ribu iz bureta u kome se skladištila hrana i umesto nje strpali unutra Tibora, zakovali odozgo poklopac i bacili nesrećnika u Elbu.

Ostao je tako zarobljen dva dana i dve noći. Nije mogao ni da se pomeri, a kamoli da se oslobodi. Prostrela rana na butini nije bila dobro previjena, a ledena voda Elbe prodirala je kroz usku pukotinu između dasaka bureta. Morao je da je okrene nagore ili da je zatvori da se ne bi udavio. Bure je za njega bilo ne samo zatvor nego i čamac za spasavanje, jer nije znao da pliva. Prejak miris ribe terao ga je najpre na povraćanje, ali dva dana kasnije lizao je, sav izgledneo, so sa dasaka bureta. Iscrpljeni patuljak vikao je upomoć, dok nije ostao bez glasa. Onda se setio medaljona s Bogorodicom oko vrata. Pokušao je da nađe spasenje u molitvi i obećao je Bogorodici da nikada više neće piti, ako ga izbavi iz ove plutajuće tamnice. Šest sati kasnije

obećao joj je i svoju nevinost, a u tri naredna sata zavetovao se da će otići u manastir.

Da je istrajavao još jedan sat, bio bi spasen i bez ovog zaveta, jer je bure za to vreme stiglo do Vitenberga. Neočekivano je i neobično da su ga baš tu splavari izvukli iz Elbe i da je u tom Luterovom gradu izašao na suvo, ljubio tle pod nogama i mrmljao katoličke zahvalnice – kao da jedan usoljeni patuljak, koji vonja na ribu, nije već dovoljno neobičan prizor.

Uhapsili su ga, zbrinuli mu rane i spalili uniformu. Brzo se oporavio i isto tako brzo postao nestrpljiv: dao je reč devici Mariji i hteo je da je što pre pretoči u delo. Morao je da se strpi tri meseca, dok ga nisu pustili. Rat je, istina, još bio u punom jeku, ali kao zatvorenik, Tibor je koštao Pruse više nego što je mogao da posluži Austrijancima.

Ponovo slobodan, priključio se jednoj grupi izvođača na putu za Poljsku. Bio je to najbrži povratak u rimokatoličku zemlju.

Kada je Tibora zvonjava zvona trglala iz molitve, kamen ispod njegovih kolena potamneo je od vode iz kanala. Neki vernici ranoranioci sedeli su na klupama, neki su se okupili ispred ispovedaonice. Tibor zapali sveću za pokojnika, izgovori molitvu za pokoj njegove duše i uputi se ka konačisti Volfanga fon Kempelena.

Ugarski vitez je, međutim, već bio otputovao. Dok je Tibor pokušavao da savlada paniku, portir je dodao da će se Kempelen, pre odlaska kući, zaustaviti još kod jednog duvača stakla u Muranu.

Tibor se prevezao do Murana i odmah su ga, uprkos pocepanoj odeći, odveli u radnu sobu gospodina Kopole. Sluga ga je sproveo kroz staklaru do vrata na koja je kucnuo tri puta. Dok

su obojica čekala na neki signal iznutra, sluga je posmatrao Tibora, bolje reći: jedno njegovo oko posmatralo je Tibora, dok je drugo, kao da ima svoj život, ukočeno gledalo u vrata. Ali to nije bilo sve; jer, jedno oko je bilo smeđe a drugo zeleno. Tibor je kratko razmišljao o tome da se okrene i ode, kada se iznutra čuo poziv da uđu. Nakon toga mu je zrikavi sluga otvorio vrata.

Kopolina radna soba bila je nalik alhemičarskoj radionici, jedino što se ovde radilo samo o različitim čašama, hemijskim bocama i fiolama, a ne o njihovom sadržaju. Za jedinim slobodnim stolom u sredini male sobe bez prozora, sedeli su Wolfgang fon Kempelen i preko puta njega Kopola, debeo čovek s velikim podvaljkom i kožnom kecljom na sebi. Na stolu između njih stajao je pljosnat kovčežić. Izgledalo je da Kempelen nije naročito iznenađen što ponovo vidi Tibora.

„Dolaziš u pravi čas“, pozdravi ga. „Sedi.“

Kopola klimnu glavom u pravcu hoklice, koju je Tibor stavio pored Kempelena. Majstor u duvanju stakla nije govorio i izgledalo je da ga Tiborova neobična telesna građa gotovo uopšte ne uzbuđuje. Doduše, jednom ga je tako prodorno pogledao u oči, da je Tibor zatreptao i morao da skrene pogled.

Jednim pokretom šake Kempelen zamoli trbušastog Venećanaca da nastavi dalje. Kopola okrenu kovčežić s kopčom prema Kempelenu i Tiboru i svečano je otvori. Unutra je ležalo, u malim očnim dupljama od crvenog somota, dvanaest očnih jabučica – šest pari očiju – i sve zenice su bile okrenute ka Tiboru. Od straha, Tibor se prekrsti. Kempelen prsnu u grohotan smeh, a Kopola mu se pridruži promuklim glasom.

„Veličanstveno!“, pohvali Kempelen duvača stakla na besprekornom italijanskom. „Bolji dokaz za vaš rad niste mogli sebi da poželite.“

Kopola navuče pamučnu rukavicu preko prstiju, izvađi jedno tamnoplavo oko i stavi ga na parče materijala pred

Kempelena. Ovaj uze oko pomalo neoprezno i okrenu ga u šaci, tako da je zenica uvek iznova provirivala između prstiju. Zatim vrati oko svom pandanu u somotu, ali tako prevrnutu, da je beživotni par očiju sada razroko gledao na jeziv način. Kopola pruži Kempelenu ostale parove očiju.

Tibor shvati da se radi o očima od stakla, a ne o konzerviranim očnim jabučicama umrlih, kao što je isprva pretpostavio. To je učinilo da je pogled ovih šest pari očiju bio, u stvari, malčice podnošljiviji.

Kad je Kempelen sve pogledao, upita Tibora: „I koje će oči biti tvoje?“

„Moje...?“

„Automata. Koje bi odabrao za njega?“

Tibor pokaza na razroke plave staklene kugle. Kopola se dahćućim glasom složi, ali Kempelen zavrte glavom. „Turčin s plavim očima? Carica bi se osetila zaista prevarenom.“

Wolgangu fon Kempelenu se žurilo da se vrati u Presburg, ali je to Tiboru moglo samo da odgovara. Kad-tad će gondola udariti u leš trgovca i onda će ga tražiti. Kempelen se nije raspitivao zbog čega je Tibor tako brzo promenio svoje mišljenje. Na kopnu, u Mestreu, kupio mu je novu odeću i ukrcaše se u laku jednoprežnu kočiju.

Narednog dana Tibora je uhvatila jaka prehlada. Kempelen ga je snabdeo lekovima i ćebadima, ali nije prekinuo putovanje. Za to vreme pogađao se sa njim oko uslova rada i plaćanja naznačenih u ugovoru. Predložio mu je nedeljnu platu od pet guldena uz besplatnu hranu i stan, uz to još i dodatnu isplatu od pedeset guldena, ako prikazivanje pred caricom prođe u najboljem redu. Tibor je bio pod jakim utiskom tih cifara pa čak nije ni razmišljao o tome da se još i cenjka.